

Gancarz B.

My, szlachta ukraińska... Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego 1882–1914. – Kraków: Wydawnictwo ARKANA, 2006. – 330 s.

Ганцаж Б.

Ми, шляхта українська... Нарис життя і діяльності Вацлава Липинського 1882–1914. – Київ: Видавництво АРКАНА, 2006. – 330 с.

Монографія краківського історика й публіциста Богдана Ганцажа, що з'явилася друком у видавництві «Аркана», не залишилася непоміченою в Польщі: вона відзначена престижною нагородою часопису «Przegląd Wschodni» («Східний огляд»), що видає авторитетна інституція – Студії Східної Європи Варшавського університету (Studia Europi Wschodniej), відома своїми навчальними та стипендіальними програмами для студентів і науковців посткомуністичних країн. Непересічність цієї книги зумовлена тим, що у ній ідеться про рідкісний для польської історіографії випадок зацікавлення поляком, який обрав іншу етнічну ідентичність та великою мірою прислужився формуванню державницької свідомості українського народу, його перетворенню на модерну націю. Мова йде про Вацлава, або Вячеслава Липинського – вченого й політика, одного із засновників державницької історіографії та консервативної політичної програми відбудови незалежної Української держави. Лейтмотивом життя і творчості цього, на жаль, маловідомого в сучасній Україні історика було латинське визначення «Gente Polonus Natione Ruthenus» («З роду поляк, за національністю українець»), у той час як обізнані з його спадком фахівці вважають, що він є одним із найбільших політичних мислителів української землі, однією з трьох духовних фігур поряд із Хмельницьким та Шевченком, яких українська нація породила впродовж останніх трьохсот років.

Автор монографічного дослідження про Липинського поставив перед собою два важливі завдання, з якими, на нашу думку, успішно впорався: дати відповідь на запитання, що стало причиною зміни етнічної ідентичності польського шляхтича з Волині, й по-

казати, що ідеологія і політика радикального націоналізму (взірця Д.Донцова) не є єдиним шляхом до пробудження патріотичної самосвідомості та будівництва незалежної державності. Крім нього, може бути успішним (за певних обставин) шлях, запропонований українськими консерваторами, серед яких, беззаперечно, виділяється постать цього мислителя.

Здавалось би, що в книзі йтиметься насамперед про політичні погляди й праці головного героя. Однак Б. Ганцаж не піддався спокусі ще раз (бо ж творчість і діяльність Липинського досліджували та інтерпретували численні українські вчені, серед яких Л.Білас, І.Лисяк-Рудницький, Я.Пеленський, І.Гирич, Я.Дашкевич, зрештою, діє цілий Східноєвропейський інститут ім. В.Липинського у Філадельфії, котрий уже багато років готує й видає його праці) повернутися до розгляду його політичних поглядів і програм, принаймні з метою наблизити їх до сучасного польського читача. Автор вважав за потрібне дослідити та прослідкувати ті внутрішні й зовнішні контексти, які керували думкою і діями українсько-польського мислителя, надавали йому наснаги долати численні перешкоди та нерозуміння з боку оточення. Іншими словами, Б.Ганцаж прагнув реконструювати суспільно-політичне й інтелектуальне тло, обставини, в яких розгорталася життєва історія В.Липинського.

Зайвим буде підкреслювати, що таке завдання є значно складнішим, ніж традиційна інтерпретація праць ученого і політика, вимагає високої ерудиції та копіткого зібрання, систематизації й порівняння розлогого джерельного матеріалу. І тут треба зауважити, що збережена документальна база для проведення такого дослідження, на щастя, є цілком достатньою. Ідеться про те, що В.Липинський залишив після себе величезну епістолярну спадщину (понад 1200 його листів та понад 10 тис. листів до нього). Життєві кроки останнього відбилися у численних архівних документах, а також багатьох мемуарах. Усе це створює сприятливі умови для відстеження життєвого шляху історика, його переживань і сподівань. Дослідник не просто пройшов цим шляхом та відновив стани свідомості мислителя, а й збагатив їх багатьма неочікуваними реакціями сучасників Липинського. Через це образ його став більш глибоким і «людяним» – таким, що наближує до сучасників дух минулої епохи.

Звертає на себе увагу те, що автор монографії намагався підійти до вивчення свого героя з позицій «історії культури», апелюючи до праць та методології відомого польського вченого Генрика Барича (1901–1994), який закликав поєднувати серйозний джерелознавчий аналіз із доброю літературною формою викладу матеріалу, сприйнятливою для кожного освіченого читача. Щоправда, на відміну від сучасних підходів до «нової історії культури», котрі переконливо довели нерозривний свідомісно-духовний зв'язок будь-якого погляду на минуле із суб'єктивним трактуванням інтерпретатора, краківський дослідник усе ж, на нашу думку, бензпідставно апелює до «традиційної течії в історіографії», котра «розповідає передусім, що було» (с. 9). У випадку з Б.Ганцажем можна констатувати, що в багатьох моментах світогляд автора десь пересікається зі світобаченням його героя й це створює гармонію «взаєморозуміння», яка, напевно, і дає підстави наближено зазначати про реконструкцію того, «що було». На наш погляд, польський дослідник подав зразок нового підходу до біографістики, який увібрав у себе елементи «нової історії культури» (з посиленою увагою до суб'єктивно свідомісних аспектів людських діянь) та інтелектуальної історії, що прагне прослідкувати народження, взаємодію й трансформацію ідей у свідомості окремих особистостей і соціальних спільнот.

Треба відзначити, що автор обрав оригінальний стиль викладу теми, за яким сам він залишається нібито «в тіні», цитуючи самого Липинського та його сучасників. Розлоге цитування за умови вмілого його вкомпонування у текст не стає обтяжливим для читача й сприймається цілком органічно, переносить в атмосферу тих часів, коли жив і працював політик. До того ж у книжці вміщено багато ілюстративного матеріалу, в тому числі світлин, частина яких оприлюднюється вперше.

Повертаючись до змісту книги, відзначимо, що власну інтерпретацію життя й творчості Липинського польський історик узагальнив у чотирьох розділах, обмежившись періодом формування поглядів та життєвої позиції вченого до початку Першої світової війни (хоча в заключній частині дослідник у загальних рисах торкається і наступного періоду 1914–1931 рр.). Очевидно, з огляду на широке коло читачів автор монографії звів до мінімуму традиційний вступ, не занадто заглиблюючись у роздуми своїх попередників (хоча й згадав більшість авторів, що писали про Липинського), натомість розповів

про джерельну базу дослідження, самокритично зазначивши документальні сховища, до яких не зміг дістатися в силу тих чи інших причин. Проте залучені ним документи, у тому числі архівні, епістолярні та мемуарні, дають підстави зазначити про достатність історичної інформації для переконливої наукової інтерпретації й пояснення мотивів і спонук діяльності головного героя.

Перший розділ окреслює двадцять років життя В.Липинського від народження, період формування його світогляду й життєвих цінностей. Автор уважно прослідкував обставини, в яких пройшли дитинство та юність майбутнього мислителя, його родинне коло, оточення під час навчання у гімназіях губернських центрів – Житомира і Києва. Представлені в розділі свідчення скрупульозно зібрані дослідником з архівних документів, рідкісних видань та мемуарів. Уміло скомпоновані, вони передають суспільно-політичну атмосферу, подають характеристику осіб й інституцій, з якими довелося взаємодіяти головному герою у різних життєвих ситуаціях. Не можна не відзначити заслуги дослідника в реконструкції та змалюванні суспільно-інтелектуальної обстановки в українських землях у цілому і великих містах зокрема. Окремий параграф присвячено розгляду ситуації в українському національному русі кінця XIX – початку XX ст., коли культурницька діяльність вичерпала себе й на порядку денному гостро постало питання його політизації, що єдина могла стримати процеси асиміляції основної маси населення під посиленням тиском русифікації чи колонізації (в Австро-Угорщині).

Шукаючи відповіді на питання про джерела українського вибору Липинського, автор звертається до родинного кола, пов'язуючи з ним прив'язаність до рідної землі та її переважно українського населення; формування почуття обов'язку перед цим народом і відповідальності за його долю як представника елітарного шляхетського стану, ще за давньою традицією покликаною бути його «опікуном»; вплив загальних демократичних віянь XIX ст., що змущували звернути увагу на тяжке становище селянства, а також романтичної «козацькофільської» літератури XIX ст., яка пропагувала образ борця за його права (с.32–34).

Незважаючи на докладне змалювання атмосфери дитячих й юнацьких років майбутнього вченого, все ж у читача книги залишається певне відчуття нез'ясованості мотивів обрання Липинським української орієнтації та ідентичності. Дослідник подає досить багатий матеріал про впливові позиції польської національної ідеології в українських землях. Ідея про відродження «історичної Речі Посполитої» залишалася переважаючим компонентом свідомості більшості шляхти на Волині й Правобережній Україні, де вона посідала провідні позиції в економічному і суспільно-політичному житті. Це нещодавно переконливо показав Б.Гудь у монографії про становище польського населення Правобережній Україні в розглядуваний період¹.

Не зовсім переконливими уявляються й розмірковування самого Липинського над своїм українським вибором. Зокрема, коли він у відповідях на запитання редакції газети «Свобода» 1922 р. писав: «До українства я прийшов стихійно, зорганізувавши в польській гімназіяльній організації український гурток, що потім вишукав настоящих православних українців і з'єднався з ними в одну українську гімназіяльну громаду»². В кожному разі цей найбільш радикальний поворот у житті спадкового польського шляхтича ще не раз привертатиме увагу дослідників.

Другий розділ книги Б.Ганцажа присвячений рокам навчання Липинського в Кракові та Женеві. Опис перебування майбутнього історика в цих містах автор поєднав із докладною характеристикою політичної й інтелектуальної ситуації в останніх у час, коли там перебував його герой, показавши, що вони були провідними центрами гуртування різного роду емігрантів із Російської імперії, плекання широкого спектру тогочасних суспільно-політичних ідей – від консерватизму і соціалізму до марксизму та націоналізму включно.

Власне, в Кракові відбувся другий важливий поворот у житті Липинського: по-перше, покинувши навчання на сільськогосподарському відділенні Ягеллонського університету, він звернув свої погляди на українську історію й, по-друге, вперше в персональній анкеті для цього навчального закладу 1905 р. вписує в графу «національність» – «українець», у той час як раніше писався «поляком» (с.64). Не маючи достовірних даних щодо цього факту, дослідник робить припущення, що до історії його схилило знайомство з відомим уже на той час українським науковцем Степаном Томашівським – учнем М.Грушевського. Хоча, напевно, більшу рацію в цьому питанні має діаспорний автор Л.Білас, який у своєму нарисі про Липинського наголошує на двох важливих аспектах еволюції

світоглядних позицій «польського українця»: це вроджене, забарвлене романтизмом аристократичне відчуття відповідальності за долю народу, який внаслідок перипетій попереднього минулого опинився без провідної елітарно-державницької верстви, спроможної формувати і реалізувати переломні суспільні завдання («від тих, яким багато дано, треба багато вимагати»); а прагнення здійснити своєрідний «історичний реванш» та домогтися повернення сполонізованої й зрусифікованої української шляхти на рейки служіння власному народові³. В усякому разі найдивовижнішим у всій цій історії є факт, що ідею національно-державницької місії цієї шляхти висунув виходець із польської, зумівши тим самим стати вище вузьконаціональних інтересів свого середовища, продемонструвавши справжній «рицарський дух».

В тому ж розділі Б.Ганцаж уважно прослідкував роль Липинського в українських інтелектуальних колах тогочасного «Королівства Галіції та Лодомерії», де його прийняли дуже щиро. На жаль, параграф, присвячений приватному життю вченого, виявився у книзі вкрай коротеньким і спрощеним, хоча матеріалів для цього, як видається, автор мав достатньо.

Два наступні розділи монографії (третій та четвертий) викликають певне незадоволення, передусім з огляду на форму. Обидва вони торкаються публіцистичної, наукової й політичної діяльності Липинського в 1908–1914 рр., але чомусь поділені за мовним принципом – окремо її подано польською мовою, окремо – українською. Такий підхід уявляється штучним і призводить до підсвідомого протиставлення українського та польського у творчості видатного мислителя, в той час як у світоглядному й практичному аспектах його діяльність є цілком органічною і цілісною. Доцільніше було б структурувати ці розділи хронологічно або тематично (виділивши наукову, публіцистичну й політичну діяльність). Певне виправдання може полягати лише в тому, що спочатку Липинський мав ілюзії щодо можливості повернення у рідне лоно сполонізованої української шляхти, а після невдачі на цьому шляху остаточно намагався діяти в українському національному таборі.

У двох останніх розділах дослідник прагнув показати взаємозалежність та цілісність наукової, політичної й публіцистичної діяльності В.Липинського напередодні Першої світової війни, тобто у період активізації національних рухів і формування незалежницьких програм, які торкнулися не тільки українського та польського політикумів, а й ідеологів інших народів Центрально-Східної та Східної Європи. Автор висвітлив відомі з попередньої літератури віхи біографії Липинського, пов'язані з усіма трьома напрямками його діяльності – науковим, публіцистичним і політичним. Треба зазначити, що особливу увагу приділено деталям, які характеризують задум, наміри, реалізацію творів та вчинків головного героя.

В амплуа збирача по крихтах розсіяної по численних документах інформації про мислителя польський дослідник відчувається особливо комфортно. У цьому проявляється набутий ним досвід журналістської діяльності. Читач знайде тут чимало оригінальних думок і малопомітних, на перший погляд, деталей, без яких біографічний образ Липинського не вимальовувався б так рельєфно. Причому не тільки в сучасного читача, а й у сучасників вченого. Автор послідовно представив негативну реакцію на ідеї та справи Липинського з боку польських шляхетських й інтелектуальних кіл, які вважали його ренегатом і провокатором, та водночас певне здивування й захоплення в українському національному таборі, де у той час ніхто не ставив так чітко і прозоро ідею незалежної власної держави.

Проте нас цікавить насамперед проблемне питання, пов'язане з історіографічною творчістю В.Липинського. Відомо, що низкою своїх історичних праць («Шляхта на Україні», «Станіслав Міхал Кричевський», «Дві хвили з історії правобережної України» та ін.) він поклав початок новому погляду на минуле краю, який одержав назву «державницької історіографії». Вже тогочасна реакція українських дослідників минулого на появу історичних праць Липинського була однозначною. Оцінюючи появу збірки «З історії України», де були вміщені основні праці науковця, львівський учений І.Крип'якевич зазначав, що «не один погляд автора повинна прийняти наша історіографія за підставу своїх досліджень»⁴.

Донині чимало українських істориків як у минулому, так і на сучасному етапі аналізували методологічні підстави появи цього напрямку, шукаючи відповідей на джерела його виникнення й суспільно-наукову значущість. Чи не найбільш ґрунтовний аналіз

умов виникнення устремлінь В.Липинського здійснив Л.Білас у низці нарисів про творчість цього вченого. Він переконливо показав, що історичні студії останнього були зумовлені його політичними намірами «прищепити польській правобережній шляхті почуття відповідальності перед батьківщиною, землею, на якій і з якої вона живе, і тими її співмешканцями-українцями, котрі проживають тут разом з нею, з котрими вона є кровно пов'язаною...»⁵.

Безперечно, до історіографії В.Липинський прийшов від політики, ввібравши та використавши неоромантичні й ірраціональні тенденції, котрі проявилися в європейському історіописанні на початку ХХ ст. Якоюсь мірою вони поєднували в собі, здавалося б, не поєднувані речі – тугу за шляхетними чеснотами, котрі у вік капіталізму відходили в минуле, і прагненням відродити їх у час нового відродження – «другої хвилі», за висловом мислителя. Цілком має рацію Л.Білас, коли пише: «Годі опертися враженню, що поstattь Кричевського мусила видатися Липинському прикладом для його власного життя й власної постанови приєднатися до українського руху. Ця схожість становища обох спольонізованих шляхтичів, відділених один від одного безмалъ трьома століттями, була для нього важливим моментом ідентифікації з його попередником...»⁶. Звідси стає зрозуміло, що праці вченого про минуле були своєрідним політичним маніфестом, опертим на історичні реалії. Питання полягало тільки в тому, наскільки вони відбивали минулу дійсність, а наскільки пристосовували її до нових політичних умов.

Нині можна стверджувати, що значення Липинського у формуванні нового погляду на історію України, який розглядав елітарну верству як невід'ємну та вирішальну складову державницького життя в порівнянні з «народницьким» поглядом, де у центрі уваги стояли народні маси з їх егалітарними ідеалами, стало неминущим. Його концепція минулого України в умовах розгортання національного руху вносила в історичну традицію той важливий елемент, без якого українська історія «шкунтильгала на одну ногу», – повертала в неї аристократично-шляхетські кола, доповнюючи тим самим соціальну структуру тогочасного суспільства й створюючи водночас приклад відновлення «спадкової еліти». Сам Липинський, підкреслюючи необхідність згуртування землевласників-шляхтичів для справи України, пояснював це так: «Це об'єднання я собі уявляю так, що більше активна і краще зорганізована, зросійщена та спольщена хліборобська меншість прийме мову та національність пасивної української більшості і, працюючи для української нації та держави, стане для цієї більшості потрібною і необхідною»⁷.

Якщо для вітчизняної історіографії концепція В.Липинського виявилася цілком придатною, оскільки повертала з небуття цілий пласт минулого й прищеплювала на національному ґрунті державницьку ідеологію, то для української політики консервативна програма виявилася малоефективною, тому що ані зденационалізована шляхта не повернулася обличчям до власного народу, а згодом просто перестала існувати внаслідок ліквідації землевласників як класу у вирі революційних подій та більшовицьких перетворень, ані збурене селянство не виявило бажання співіснувати із землевласницькою верствою – занадто важкими були спогади про взаємини пана і кріпака.

Повертаючись до книги Б.Ганцажа, треба констатувати, що польський дослідник зумів опукло показати вплив В. Липинського на розвиток української історичної й суспільно-політичної думки, запровадивши в її інтелектуальне буття низку важливих та плідних ідей. Насамперед це стосується положення про умову існування будь-якої нації – потребу власної держави, без якої кожна з них приречена на асиміляцію і культурне поглинання. Ще однією умовою її існування є наявність хоча би одного «класу, що посідає свою власну матеріальну силу» й який за цю державу буде боротися. Без цього останнього, на думку мислителя, держава та нація неможливі. Нарешті, ще одна ідея Липинського, на якій наголошує автор монографії, заслуговує на увагу й, як видається, залишається актуальною для сучасної та майбутньої України – це ідея «ненаціоналістичного, громадянського територіального патріотизму» (с.286), котра ні за життя її творця, ні в пізніші часи не знаходила багатьох прихильників, але представляється автору і рецензентові явищем «прийдешнього», покликаним формувати повагу до народу, серед якого волею різних обставин доводиться жити представникам інших національностей та культур.

Підсумовуючи написане вище, зазначимо, що поява книжки Б.Ганцажа є симптоматичною. Вона засвідчує прагнення подолати націоцентричні тенденції польської історіографії, яка впродовж тривалого часу була зосереджена на висвітленні національних тра-

дицій боротьби за єдність і державність, підсвідомої туги за втраченими «малими вітчизнами» й великодержавністю. Саме життя В. Липинського – польського шляхтича, що обрав українську ідентичність, – відкриває для польського (та не тільки) читача цілком нові обрії як у справі подолання усталених попередньою історіографією й політикою стереотипів, так і в пропонуванні оригінального, у чомусь романтичного та привабливого шляху розв'язання суспільних проблем. Монографія, на нашу думку, є безсумнівним успіхом здібного краківського історика, якому вдалося зробити життя й справу В.Липинського близькою для поляків і українців.

¹ Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX століття. – Л., 2006. – 448 с.

² Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Архів». Листування. Т. 1 (А – Ж). – К.; Філадельфія, 2003. – С. 289.

³ Див.: Білас Л.Р. Краків, Женева і філіяція «Кричевського». До родовідної мислення В. Липинського // Липинський В. Твори. – Т.2: Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. – Філадельфія, 1980. – С.XVII–XCVIII.

⁴ Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Л., 1913. – Т.СХV. – Кн.ІІІ. – С.188–191.

⁵ Білас Л. В'ячеслав Липинський – історик // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – К.; Філадельфія, 1994. – С. 34.

⁶ Білас Л.Р. Краків, Женева і філіяція «Кричевського»... – С.LXXXIV.

⁷ Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – С.291.

Л.О.Зашкільняк (Львів)